

Г.Т. Костромін, доц., канд. екон. наук

Кіровоградський національний технічний університет

В.А. Михайлович, канд. екон. наук

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України

Сільські території регіону: проблеми розвитку соціальної інфраструктури

В статті автор аналізує сучасні соціально-економічні проблеми розвитку сільських територій регіону, рівень забезпечення сільського населення об'єктами соціальної інфраструктури, динаміку їх розвитку. Центральне місце в дослідженні займає розкриття необхідності переустрою життя сільського населення, покращення їх соціально-побутових і культурних умов. Вносяться обґрунтовані пропозиції щодо вирішення цих питань.

сільські території, соціальна інфраструктура, зайнятість сільського населення, мотиваційні чинники працевлаштування, малий бізнес, соціально-економічний розвиток села

Комплексний розвиток сільських територій є важливою умовою сталого економічного розвитку всього агропромислового комплексу України. Все більшого значення набуває реалізація на практиці тих організаційно-економічних і соціальних заходів мотиваційного механізму, які пов'язані із соціальним перетворенням на селі. Аграрна політика має перспективу й загальне визнання, а також підтримку лише тоді, коли вона стосується глибокої суті соціально-економічних інтересів не тільки селянства в цілому, а й кожного селянина зокрема.

Нажаль, трансформації у вітчизняному агропромисловому комплексі, які затягнулися на десятиріччя, супроводжуються не лише певними позитивними зрушеннями, а й значними деструктивними процесами у виробничій і соціальній сфері українського села. Актуальність цього напрямку зумовлена ще тим, що на сьогодні, з поглибленням кризових явищ загальноекономічного характеру на селі, загострюється демографічна криза, зростає безробіття селян, знижуються реальні доходи сільського населення, більшість з них опинилася за межею бідності. Оплата праці в сільському господарстві набагато менша, ніж в інших галузях економіки, деградує соціальна інфраструктура села. В свою чергу соціальний прогрес на селі можливий лише за умови економічного прогресу, оскільки це абсолютно взаємозалежні речі, що мають перспективу лише в цілісності, при одночасному економічному і соціальному розвитку.

Наведені та інші чинники спонукають до пошуків шляхів збереження діючих об'єктів соціальної інфраструктури і більш ефективних моделей їх функціонування, а також джерел фінансування в умовах реформування аграрного сектора економіки України. На підставі вищевикладеного, можна зробити висновок, що забезпечення ефективного функціонування та комплексного розвитку сільських територій регіону є одним з головних напрямів реформування аграрного сектора країни і розбудови соціально орієнтованої ринкової економіки.

Соціальна інфраструктура села визначає матеріальну основу задоволення життєвих потреб селян, що є необхідною умовою всебічного розвитку людини як особистості для здійснення її активної трудової діяльності. Тому, соціально-економічний розвиток села – один з найважливіших напрямів аграрної політики країни, який спрямований на досягнення високої продуктивності сільськогосподарського виробництва та підвищення на цій основі життєвого рівня сільського населення.

Відомі вчені економісти-аграрники О.Г.Булавка, І.Ф.Гнібіденко, Г.І.Купалова,

М.К.Орлатий, Б.Й.Пасхавер, І.В.Прокопа, П.Т.Саблук, К.І.Якуба та інші в поняття соціальна інфраструктура села вкладають, що це «сукупність організацій і підприємств, які забезпечують сприятливі умови життєдіяльності людей на виробництві та в побуті. Галузі соціальної інфраструктури не виробляють продукції, але вони створюють умови для її виробництва. Соціальна інфраструктура має множинність інтегрованих галузей і підгалузей». Сюди в основному входять: житло, установи охорони здоров'я, праці, навколишнього середовища, освіти, культури, житлово-комунального господарства, побутового обслуговування, торгівлі, громадського харчування, транспорту, зв'язку, інформаційної служби, дитячих установ, спортивних та культових організацій тощо.

Таким чином, зміст соціальної сфери села необхідно розглядати як сукупність умов життєдіяльності сільського населення. Вона повинна включати соціально-екологічні умови відтворення населення, соціально-економічні умови трудової діяльності, культурно-побутові умови життя й інституційні умови суспільного життя, що визначатиме комплексний підхід до добробуту сільського населення шляхом створення належних умов для проживання та продуктивної трудової діяльності.

Сучасний стан і шляхи соціально-економічного розвитку сільських територій слід розглядати під кутом зору приближення умов життя сільського населення до міських, більш активної роботи по залученню молоді до роботи у сільськогосподарських підприємствах, підвищуючи роль малого та середнього бізнесу у вирішенні даної проблеми, фінансового забезпечення соціальної інфраструктури села.

Тому, метою статті є аналіз сучасного стану соціально-економічного розвитку сільських територій та виробка шляхів вирішення даної проблеми.

Сучасний стан, загальна структура об'єктів соціальної інфраструктури села та їх зміни в динаміці в цілому по Україні показані в табл. 1.

Таблиця 1 – Наявність об'єктів соціальної інфраструктури за роками, тис.од.

1					2005 у % до		
	1990	1995	2000	2005	1990	1995	2000
2	3	4	5	6	7	8	
Житловий фонд: кількість житлових будинків, млн. од.	6,3	6,3	6,2	6,1	96,8	96,8	98,4
загальна площа, млн. м ²	348	362	372	376	105,8	103,9	101,1
У середньому на одного сільського жителя припадає площі, м ²	20,6	21,9	23,5	24,6	119,4	112,3	104,5
Дошкільні дитячі заклади	12,6	10,9	8,9	8,4	66,7	77,1	94,4
У них місць, тис.	615	551	285	283	46,0	51,4	99,3
Загальноосвітні школи	15,1	15,2	14,9	14,3	97,7	94,1	96,0
Сільські професійно-технічні училища, од.	259	331	155	241	93,0	72,8	155,5
Вищі навчальні заклади рівня акредитації: І-ІІ	101	121	112	113	111,9	93,4	100,9

продовження табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8
III-IV	18	20	20	22	122,2	110,0	110,0
Клубні заклади	21,0	19,8	17,7	16,8	80,0	84,5	94,9
Бібліотеки	18,7	18,0	15,7	15,1	80,8	83,9	96,2
Кіноустановки	22,2	13,6	5,9	2,5	11,3	18,4	42,4
Культові установи, тис. од.	5,9	8,8	11,6	-	-	-	-
Дільничні лікарні	1,5	1,4	0,9	0,7	46,7	50,0	77,8
Амбулаторно-поліклінічні заклади	1,6	1,8	2,4	3,1	У 1,9 рази	У 1,7 рази	У 1,3 рази
Фельдшерсько-акушерські пункти	16,4	16,4	16,1	15,5	94,5	94,5	96,3
Пологові будинки	0,5	-	-	-	-	-	-
Аптеки, тис.од.	-	3,0	3,2	1,6	-	53,3	50,0
Станції швидкої медичної допомоги, од.	-	231	203	181	-	78,4	89,2
Стадіони	517	309	291	293	56,7	94,8	100,7
Спортивні зали	-	7764	7680	7772	-	100,7	101,2
Плавальні басейни, од.	-	50	33	40	-	80,0	121,2
Стрілецькі тіри, тис.од.	-	4,2	3,6	2,9	-	69,0	80,6
Спортивні майданчики і поля	23,3	10,8	19,2	21,3	91,4	У 2 рази	110,9
Дитячі оздоровчі табори, од.	123	98	-	-	-	-	-
Магазини	60,5	48,2	33,5	19	31,4	39,4	56,7
Заклади громадського харчування	18,3	10,9	10,3	8,1	44,3	74,3	78,6
Будинки побуту	1,5	0,2	0,1	0,5	33,3	В 2,5 рази	У 5 разів
Лазні, тис.од.	-	5,4	2,2	0,4	-	У 7,4 рази	У 1,8 рази
Телефонні станції	9,9	10,4	10,8	11,0	111,1	103,9	101,9
Відділення зв'язку, тис.од.	-	11,9	11,7	11,6	-	97,5	99,2

Разом з цим, як показує аналіз, відбувається загальне погіршення майже всіх параметрів функціонування об'єктів соціальної сфери села. Особливе занепокоєння викликає зменшення дошкільних дитячих закладів (від 12,6 тис.од. у 1990 році до 8,9 тис.од. у 2005 році) при одночасному скороченні в них місць майже вдвічі (до 46 % від 1990 р.), клубних закладів – від 21 тис.од. до 16,8 тис.од., бібліотек – від 18,7 тис.од. до 15,1 тис.од., кіноустановок – від 22,2 тис. до 2,5 тис.од., стадіонів – від 517 до 293 од. Аналогічними показниками характеризується функціонування інших об'єктів соціальної інфраструктури. Виняток становлять вищі навчальні заклади, амбулаторно-поліклінічні заклади, відділення зв'язку та культові споруди, кількість яких в останні роки зростає.

Наведений комплекс основних чинників сільської соціальної інфраструктури умовно можна поділити на три напрями: житло та житлові умови; умови життя населення і безпосередньо соціальну сферу села. Критерієм віднесення цих категорій до певного виду соціальної інфраструктури виступає спрямованість результатів їх функціонування на забезпечення фізичних чи духовних потреб людини, тобто усе пов'язується з відтворенням робочої сили та створенням нормальних умов життя і праці сільського населення. Кожна з наведених груп має автономну, суспільну і господарську систему.

Історично склалося, що першою нагальною потребою й життєвою необхідністю людства, після їжі, є житло. Житловий фонд сільських населених пунктів на кінець 2005 р. налічував 6,1 млн. житлових будинків, або 6,5 млн. квартир загальною площею 376 млн.м². На кожного сільського мешканця припадало в середньому 24,6 м² загальної площі. Порівняно з 1990 р. середній розмір площі на одного жителя збільшився на 4 м², а з 1995 р. – на 2,7 м² завдяки деякому збільшенню загального розміру житлового фонду. Проте, таке збільшення в основному відбулося за рахунок зменшення чисельності сільського населення (депопуляційні процеси та від’ємний міграційний рух).

Поряд з цим слід звернути увагу на строки побудови житлового фонду сільських поселень. До 1943 р. на селі збудовано 16 % житлового фонду, з 1944 по 1970 р. – 51,7, з 1971 по 1990 р. – 27,1, за останні 14 років – лише 5,2%. Найбільше будов за останнє десятиріччя було зведено в сільських населених пунктах Закарпатської, Київської, Івано-Франківської, Рівненської, Вінницької областей; найменше – в Луганській, Кіровоградській, Запорізькій, Чернігівській, Тернопільській областях. На нашу думку, таке явище пов’язане з рівнем заробітної плати в регіонах для проведення житлового будівництва, оскільки вона в регіонах недостатня, а з процесами зовнішньої міграції сільського населення в західних областях України з найвищим рівнем новобудов спостерігається від’ємне сальдо міждержавної міграції населення. Тобто, члени сімей заробляють гроші за кордоном і, як правило, вкладають їх в житлове будівництво в Київській області, природно, найбільше новобудов здійснюється найближчих до столиці районах.

Щодо якості житлового фонду, то дві третини сільських будівель побудована з природних недовговічних матеріалів (дерево, саман тощо). Низький рівень забезпечення житла інженерним обладнанням (табл. 2).

Таблиця 2 – Рівень забезпечення житла інженерним обладнанням

Регіон	У % від загальної кількості населених пунктів					
	центральним опаленням	водопостачанням	каналізацією	природним газом	скрапленним газом	телефоном
1	2	3	4	5	6	7
Україна	58,8	55,3	62,8	64,1	14,1	20,2
Автономна Республіка Крим	53,7	13,0	35,4	80,0	8,9	17,5
Вінницька	72,4	64,1	68,7	72,6	3,5	13,5
Волинська	43,0	42,2	51,1	67,6	8,3	7,8
Дніпропетровська	62,1	55,2	64,2	49,6	24,6	29,4
Донецька	77,6	52,1	62,8	78,4	36,1	36,7
Житомирська	76,6	85,8	87,2	77,2	6,8	18,0
Закарпатська	32,8	12,1	13,0	54,2	27,3	18,0
Запорізька	52,8	35,7	51,1	84,4	4,4	13,3
Івано-Франківська	62,0	57,1	60,6	40,6	35,9	9,6
Київська	28,4	46,9	54,6	30,7	14,6	13,9
Кіровоградська	44,0	67,2	72,5	85,2	3,3	36,3
Луганська	79,5	48,3	58,3	62,6	34,1	45,4
Львівська	62,1	64,1	71,2	46,9	46,1	15,8
Миколаївська	66,8	55,7	62,9	74,8	4,6	29,1

Одеська	87,6	53,9	68,0	85,8	5,3	30,2
Полтавська	40,6	52,8	54,8	37,9	13,6	21,8
Рівненська	61,9	53,1	59,7	61,9	9,7	13,0
Сумська	51,4	68,3	71,7	73,2	4,8	32,5
Тернопільська	66,9	55,0	66,9	38,5	20,5	5,1
Харківська	54,4	62,2	64,0	61,7	12,6	24,1
Херсонська	71,0	11,1	34,4	85,5	1,5	27,6
Хмельницька	54,9	68,0	78,6	65,8	6,7	12,3
Черкаська	21,2	32,8	36,0	64,1	2,2	11,0
Чернівецька	80,2	59,3	73,9	71,6	3,0	8,5
Чернігівська	66,5	76,6	79,9	77,6	4,3	11,8

Недостатній рівень забезпечення сільського населення й об'єктами побутового та культурного призначення. Так, в цілому по Україні, у відповідності до норм, необхідно додатково відкрити 3600 дитячих дошкільних закладів, 1072 школи, 1322 лікарняних заклади, 2832 торговельних заклади, 1880 їдалень і кафе, 1500 відділень зв'язку. Аналогічне положення і в Кіровоградській області, де цих об'єктів не вистачає відповідно 47; 12; 26; 39; 38; 21 об'єктів. Мають місце дуже серйозні проблеми і в забезпеченні населення сіл і селищ питною водою, шляхами з твердим покриттям і іншими послугами і об'єктами.

В Кіровоградській області значні проблеми в сфері комунального і побутового обслуговування, що суттєво впливає на забезпечення ними населення, особливо в сільській місцевості. По даним статистики з 1019 сільських населених пунктів (СНП) водопровід мають лише 271 або 26 %, газ – 125 (12 %). З 214 тис. квартир (домів) водопровід мають 19 тис. квартир (9%), каналізацію 12 тис. квартир (5,7 %), центральне опалення 41 тис. квартир (19,4%). Рівень газифікації квартир природним газом всього 10 %, телефонізовані – 12 %. Рівень газифікації в області в 2 рази нижче, ніж в цілому по Україні. Рівень забезпеченням клубами в цілому по Україні складає 55%, бібліотеками – 52,6%, фельдшерсько-акушерськими закладами – 53%.

У порівнянні з промисловістю, в сільському господарстві значно нижчий рівень оплати праці. В порівнянні з промисловістю він вдвічі нижчий (табл. 3.).

Таблиця 3 – Середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників за видами економічної діяльності, грн.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2008
1	3	4	5	6	7	8	9	10
Всього	230	311	376	462	590	806	1041	1806
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	114	154	183	219	311	437	581	1149
Промисловість	302	406	485	591	743	967	1212	2315

За всіма вищеперерахованими причинами здійснюється процес скорочення сільського населення (табл. 4).

Таблиця 4 – Щорічне скорочення та чисельність сільського населення

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
--	------	------	------	------	------	------	------	------	------

Наявне населення, млн.	48,9	48,5	48,0	47,6	47,3	46,9	46,6	46,4	46,1
- міське	32,9	32,6	32,3	32,1	32,0	31,9	31,8	31,7	31,6
- сільське	16,0	15,9	15,7	15,5	15,3	15,0	14,8	14,7	14,5
відсотків до всього населення									
- міське	67,3	67,2	67,3	67,4	67,7	68,0	68,1	68,3	68,5
- сільське	32,7	32,8	32,7	32,6	32,3	32,0	31,9	31,7	31,5

Проблему скорочення сільського населення ускладнює високий рівень зовнішньої міграції. Так, в 2008 році сальдо зовнішньої міграції в цілому по області склало – 3979 чел. Практично у всіх районах області воно від'ємне. Проблему також поглиблює і висока смертність населення у порівнянні з народжуваністю. Так, в Кіровоградській області ці показники наступні (табл.5) і значно вищі, ніж в цілому по Україні.

Таблиця 5– Загальні коефіцієнти народжуваності, смертності та природного приросту населення у 2008 році (на 1000 наявного населення)

	Кількість народжених			Кількість померлих			Природний приріст населення		
	всього	У міських поселеннях	У сільській місцевості	всього	У міських поселеннях	У сільській місцевості	всього	У міських поселеннях	У сільській місцевості
Україна	11,0	10,8	11,6	16,3	14,6	19,9	- 5,3	- 3,8	- 8,3
Кіровоградська область	10,2	10,5	9,7	18,6	16,7	21,7	- 8,4	- 6,2	- 12,0

Особливо високі ці показники (вище середніх по області) у Вільшанському, Гайворонському, Голованівському, Долинському, Маловисківському, Олександрівському, Онуфріївському і деяких інших районах.

Не дивлячись на те, що кількість сільського населення постійно зменшується, збільшується кількість пенсіонерів. Рівень зайнятості сільського населення в працездатному віці низький і складає лише 67 %, а у молоді у віці до 24 років ще нижча – 41,5 %.

Таблиця 6 – Рівень зайнятості сільського населення за статтю, віковими групами та місцем проживання, % до загальної чисельності населення відповідної вікової групи

Вікові групи	Сільське населення	
	2005	2006
Усього	60,5	60,5
15-24	40,4	41,5
25-29	72,4	73,1
30-39	77,4	77,9
40-49	79,1	78,6
50-59	65,1	64,4
60-70	35,9	35,7
Працездатного віку	67,1	67,0

Безумовно, для сучасної молоді, особливо на етапі вибору спеціальності, вкрай важливим є показник престижності роботи. Щодо показника престижності сільськогосподарської праці, то дана оцінка показова, адже відображає загальносупільну

думку, яка негативно її оцінює. Зазначимо, що навіть ті молоді люди, які обрали свій фах, пов'язаний з аграрним виробництвом, не вважають її престижною (табл. 7).

Таблиця 7 – Оцінка престижності праці в сільському господарстві, %

Варіант відповіді	Категорії респондентів			Середній показник
	Випускники сільських шкіл	Студенти молодших курсів	Студенти старших курсів	
1	2	3	4	5
Цілком престижне місце праці	9,7	1,4	9,9	7,4
Працювати в селі настільки ж престижно, як і інших сферах	9,1	6,4	15,7	10,7
Колись було престижним, в на сьогодні – ні	23,4	20,7	28,9	26,5
Це може бути престижно, але за певних умов	40,3	62,0	38,0	44,6
Працювати в сільськогосподарському підприємстві абсолютно не престижно	17,5	9,4	7,4	10,7
Усього	100	100	100	100

Отже, позитивно оцінює рівень престижності сільськогосподарської праці лише 18,1 % респондентів. Найбільша частина респондентів (майже 50%) вказує на те, що при забезпеченні певних умов сільське господарство може стати за рівнем престижності на рівні з іншими галузями виробництва. Позитивним, на нашу думку, є те, що лише 10,7 % опитаних вважають працю на селі абсолютно не престижною. Тобто, можна стверджувати, що це ті студенти, які є цілком випадковими у навчальних аграрних закладах, а це, вважаємо, незначний відсоток.

Важливим резервом у підвищенні зайнятості населення, і, перш за все, молоді, є створення і функціонування малих підприємств у всіх галузях економіки, в тому числі і в сільському господарстві.

Розвиток малого підприємництва в Україні має велике значення для вирішення проблеми зайнятості населення, в т.ч. і сільській місцевості, скорочення рівня безробіття. Воно здатне створювати нові робочі місця, задіяти надлишкову робочу силу.

Тому, для розвитку малого підприємництва на селі, вирішення проблеми зайнятості сільського населення, і, перш за все молоді, необхідна більш активна державна підтримка цього сектору економіки, і, перш за все, у пільговому фінансуванні, оподаткуванні та інших напрямках.

Не вирішення соціальних проблем села суттєво впливає на економічні показники галузі в регіонах. Так, в Кіровоградській області за останні роки по цим та іншим причинам суттєво знизилась продукція тваринництва, скоротилось поголів'я худоби і птиці, виробництва молока і іншої продукції. Зменшилось або залишається на рівні виробництво продукції сільського господарства майже в половині районів області.

В сільському господарстві щорічно збільшується кількість збиткових підприємств. Так, якщо в 2006 році їх відсоток від загальної кількості підприємств склав 17,4 відс., то в 2008 році вже 21,6 відс.

Таким чином, вирішення соціально-економічних проблем комплексного розвитку сільських територій регіону, більш повного забезпечення сільського населення об'єктами соціальної інфраструктури потребує більш активних дій всіх органів управління по посиленню фінансування цієї сфери, залучення інвестицій, створенню престижного життя на селі, поступово доводячи її до рівня життя міського населення, вирішення всіх життєво важливих проблем жителів українського села, в цілому підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва.

Список літератури

1. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року. Затверджена Постановою Кабінету Міністрів України 19.09.2007 р.
2. Соціальний і трудовий потенціал українського села: стан, проблеми, шляхи вирішення. Міністерство агро політики України. – Київ, 2007.
3. Закон України “Про державну підтримку малого підприємництва” від 19 жовтня 2000 року № 2063-III.
4. Глобальна економічна криза 2008-2010 років: світовий досвід та шляхи подолання в Україні. – Монографія: АЕН України. – Донецьк-Київ «Юго-Восток». – 2010.
5. Костромін Г.Т. Розвиток малого та середнього бізнесу – стратегічний напрямок економічного зростання України. Колективна монографія АЕН України. Майбутнє України: стратегія поступу – Київ-Донецьк. – 2008.
6. Микитюк О.І. Фінансове забезпечення розвитку малих підприємств / “Фінанси України”. – 1999. - № 6. – С.55.
7. Стеблій Г.Я., Савенко І.Л. Розвиток малого і середнього бізнесу: проблеми і шляхи вирішення / Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Проблеми формування і реалізації політики сприяння розвитку підприємництва в Україні. – Збірник наукових праць НАН України, Інститут регіональних досліджень. – Львів. – 2002. – Випуск 1 (XXXII). – С.28
8. Липчук В.В., Линдюк А.О. Мотиваційні чинники працевлаштування молоді у сільськогосподарських підприємствах. – Економіка АПК, - 2008. - №7. – С.131.
9. Статистичний щорічник України за 2007, 2008 рік.
10. Статистичний щорічник Кіровоградської області за 2007, 2008 рік.

Г.Костромін

Сельские территории региона: проблемы развития социальной инфраструктуры

В статье автор анализирует современные социально-экономические проблемы развития сельских территорий региона, уровень обеспечения сельского населения объектами социальной инфраструктуры, динамику их развития. Центральное место в исследовании занимает раскрытие необходимости переустройства жизни сельского населения, улучшения их социально-бытовых и культурных условий. Вносятся обоснованные предложения по решению этих вопросов.

G.T.Kostromin

The rural territories of region: the oroblems of social infrastructure

In the article an author analyses the modern socio-economic problems of development of rural territories to the region. Level of providing of rural population the objects of social infrastructure? Dynamics of their development. A central place in researches is occupied by opening of necessity of reorganization of life of rural population, improvements of their social and domestic and cultural terms. The ground of suggestion is brought in decision of these questions.

Одержано 01.11.10